

Оригинални научни рад
УДК 671.1(497.11)“04/14”
739.1(497.11)“04/14”

Александра Фостиков*

истраживач-сарадник

Историјски институт

Београд

ЗЛАТАРСКИ ЗАНАТ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ**

Сажетак: Овај рад представља допринос изучавању златарског заната, у смислу обраде племенитих метала на територији српских средњовековних земаља. Поред описа, дефиниције, диференцијације и статуса ове професије, пажња је посвећена златарима, не само као занатлијама, већ и као стручњацима у одређеном смислу. Поред тога у раду је дата кратка идентификација и класификација назива места повезаних са овим занатом.

Кључне речи: златар, занат, Србија, средњи век, топоними, историјска географија.

Злато, одувек на цени, било као духовни еквивалент Сунца, те божанства, или пак као материјални основ богатства, привлачило је константно пажњу савременика, до те мере да постаје не само основа бројних легенди, већ и мит односно циљ алхемичара. Осим као назив за племенити метал, име злато јавља се и као синоним, за жуту, златну а некад и зелену боју, а као придев указује и на: сјајно, златно, божије. Карактеристике злата као метала учиниле су да се нађе на челу племенитих ковина, а због могућности лаке обраде, има мишљења и да се само златарство, рано развија у оквиру занатства метала. Попут обраде других метала и златарство је било познато још старим Словенима, о чему сведочи и очувана терминологија овог заната, осим општег назива за злато истиче се и исто име –

* Ел. пошта: aleks.fostikov@gmail.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројектима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. бр. 177029) и *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14–15. век)*, ев. бр. 177010, и представља део истраживачког рада у оквиру израде докторске тезе, под насловом: *Занатство у средњовековној Србији*.

златар, за његовог обрађивача. Исти назив односио се и на обрађиваче племенитих метала уопште, па тако и сребра.¹

По свом доласку Словени су наставили да користе постојеће наносе злата на површини земље и у воденим токовима, а према В. Симићу, производња злата на овим територијама претходила је озбиљнијој производњи гвожђа и олова, која је била далеко захтевнија, почевши од технике самог рударења. Са доласком Саса, носиоца нових технолошких знања, почиње обимнија производња и екстрактовање злата посебним методама из руда различитог састава. Обилност златоносних руда као и постојање наноса самородног злата, додатно су погодовали успону производње тог метала, као и сребра којим је Србија обиловала према речима Анонима из 1308. Према нешто каснијим подацима Адама Гијома, из 1332. године, у Србији је било активно најмање пет рудника злата, исто толико сребра, а била су бројна и налазишта сребра са удеоом злата (глама, *electrum*). Несигурно је на које је руднике Гијом тачно мислио. У то време, према подацима из других извора, издвајају се Ново Брдо (*град сребрни и у истину златни*), Брсково и Јањево (као извори гламе), а као центри добијања сребра: Рудник, Трепча, Трешњица, Липник и област Рогозне која је обиловала налазиштима злата и сребра. Нешто касније има потврда и о постојању рудника у Плани са златом у праху и рудом сребра. Првом половином петнаестог века у поседу Србије се налазио и рудник сребра Сребреница. Коначни попис познатих рудника племенитих метала допуњавају и поједини рудници који се отварају и првом половином 15. века. Успостављање средњовековне Србије за важног извозника племенитих метала, а посебно сребра, као и нагли скок производње и промета истим,² пратио је и успон златарског заната. О развоју и дometу златарства у 15. веку у Србији сведоче и подаци, да су у Дубровник долазили да раде и домаћи златари, за чију вештину је била заинтересована и сама дубровачка влада. Међу њима се налазио и Јован Прогоновић из Новог Брда, *habitor Ragusii*, који је 1470. године према поручбини Општине, израдио сребрни комплет за умивање - крчаг и посуду, намењен угарском краљу Матији, а 1476. био је ангажован и као један од шесторице златара на изради сребрног посуђа, поклона за краља Матију поводом његове свадбе са Беатричком Арагонском.³

¹ Аверинцев 2004, 406–412, 415–416, 418–421; Papathanassiou 2007, 121–122; Ромелић 2012, 229–234; Негамитија, *Njavo* 2012, 459–476.

² Филозоф 1989, 98; Симић 1961, 325–346; *ССР*, 21–32, 33, 67–71 (Ћук, Р.), 53 (Ђирковић, С.), 106–111 (Ковачевић–Којић, Д.); Фостиков 2012, 105 н.9.

³ Fisković 1949, 190; Динић-Кнежевић 1995, 76–77; *Ново Брдо*, 189 (Зечевић, Е.); Janeković Römer 1993, 27–28, 31–32; Birin 2002, 67, 80.

Диференцијација златарског заната

Развој златарског заната пратила је диференцијација занимања златара. У писаним изворима, а посебно домаћим и ћириличним и даље се јавља само назив *златар* без додатне одреднице, која би указивала на подструктуру, а као његови синоними у латинској грађи: *aurifex*, *aurifaber*, *(h)orexe* и *(h)oresse*, па је немогуће у потпуности испратити. Уз ове, у латинској грађи јављају се још два назива: батијауриј (*battiauri*) и аргентариј (*argentarius*), као и један у ћириличној – среброделац (*сребродѣла*), чије значење је различито тумачено у литератури.⁴ Да је специјализације било, као и да је иста заиста достигла висок степен, сведоче подаци о широком делокругу рада златара. Он је подразумевао бројне активности, и то: од пречишћавања сребра и злата у топионицама, преко израде црквених и предмета свакодневне намене, те скупоценог накита, па до извлачења златних нити неопходних за украшавање, посебно тканина. У основно знање златара, осим технике ковања и ливења, спадале су и посебне технике, попут познавања извлачења руде, издвајања жице, позлаћивања, или прављења нијела и емајла, додатних смеса при обради.⁵ Мада ретки, поједини помени златара са додатним описом, обавештавају нас да се златарство и на овим просторима гранало у складу са процесом производње, местом и техникама обраде, бар у три главне струке: на технолошку, ковачко-златарску и на уметничку, у коју би спадали и јувелири у данашњем смислу речи, односно израђивача накита и украса.

Познање технологије и посебних техника екстракције, али и обраде злата, као и ал-хемије, било је, према Биронгућу, неопходно свим златарима. Иако би се могло рећи, да су технолози златари у основи радили на пречишћавању злата и сребра у топионицама, познавали су и технике одвајања племенитих од основних метала. Колики је њихов значај био у производњи, сведоче рана дела о метлургији, која овом послу посвећују и посебну пажњу, као и техникама извлачења жице, ковања златних листића и илуминацији књига.⁶ Иако, назив коришћен да означи ово занимање није познат у ћириличним изворима, технолога златара је било и међу домаћим становништвом, пошто одвајање злата од сребра на територији Србије почиње пре тридесетих година 14. века. Средином истог столећа, ово занимање забележено је на латинском 1335, са високом прецизношћу: *magister divisionis auri ab argento*.⁷ У ранијој историографији било је и поку-

⁴ О поменутих терминима видети даље.

⁵ *Ново Брдо*, 188–189 (Зечевић, Е.); Бубало 2004, 173–174, са ст. литературом.

⁶ *Viringuccio* 1540, 363–368, 377–381

⁷ *ССР*, 71 (Ћук, Р.).

шаја да се поменути технолози повежу и са именом аргентарија (*argentarii*), али таква погрешка није нашла следбенике у широј литератури. Према опште прихваћеној дефиницији бројних аутора, назив аргентариј у средњовековном латинском у основи означава обрађивача сребра али и неку врсту банкара.⁸ Истовремено, у средњовековном латинитету јавља се још један назив батиауриј (ит. *battiloro*, од *battuere*, *battere* – бити, ударати, ковати, ковати новац, односно овде бити/ударати злато чекићем или маљем), који се, иако непознат у домаћим изворима, среће у словенским језицима у варијанти златобијец (слов. *золотобит*, *золотобиец*). Сам назив везује се за професију истањивача злата (*goldbeater*), који техникама ковања, односно ударања, производе листиће од злата за даљу употребу. У новије време, Б. Храбак је изнео и тврдњу - да се иза имена батиаурија крију златари, који су се бавили одвајањем злата из пликог сребра, чиме батиаурије доводи у везу са златарима технолозима.⁹ Како је процес одвајања сем хемијског захтевао и ударање, односно тучење злата приликом различитих фаза, вероватно да се занимање батиаурија и развија у оквиру радионица и топионица за пречишћавање руде. Према познатом приручнику Теофила, још из 12. века, добијено злато обликовано је управо у радионицама ових технолога и то у листиће неопходне за окивање или позлаћивање. Прихватањем такве тезе, назив батиаури у ширем смислу те речи би се у почетку односио на групу златара. Они су радили на пречишћавању злата и сребра у топионицима или директно у радионицама, па и ковницама новца, а који су додатно и обликовали.¹⁰ Како се према историографији овај назив не јавља ни у дубровачким изворима пре 14 века, вероватно да је временом са порастом потражње за позлатом, али и применом у уметности, овај занат, иако дуг и тежак мануелни процес, који је захтевао доста стрпљења и вештине, задобио на популарности. Мајстори, познаваоци ових техника широм Европе, у позном средњем веку, повезују се са трговцима и произвођачима свиле, као и сликарима, а успостављање посебне функције батиаурија у оквиру неке радионице, говори свакако у прилог специјализацији тог заната. Вероватно да у том контексту треба тумачити и појаву Дубровчана са овом ознаком у Трепчи, као и појаву мајстора Италијана у Дубровнику.¹¹

⁸ Tartalja 1963, 70 уп. Roller 1951,114; Niermeyer 1976, 59; Lopez 1979, 1–4– Видети и даље

⁹ Antonelli 1833, 390–395; Roller 1951,114, Даль 2006, 744; Храбак1990, 213; Храбак 2009, 277.

¹⁰ Biringuccio 1540, 377–381; Dodwell 1971, 51–55.

¹¹ Horne 1908, 5. Видети и изнад нап. бр. 9.

Да ли су занатлије истог имена или неког другог радиле и на изради нити и жице није познато. У Лондону се издвајају израђивачи жице у 13. веку, а шездесетих година 15. века, наводе се и израђивачи златне жице у оквиру златарске гилде. Подаци да се златна жица, као и полуге злата јављају често у бројним парницама везаним за територију средњовековне Србије, сведоче и да се иста специјализација вероватно одвијала и међу домаћим златарима. Ипак, за разлику од израђивача нити-конца (златовез), жице (филигран) и листића, који су исти посао могли обављати и по потреби и на другим локацијама, произвођачи златних полуга - свакако да су остали да раде у топионицама за прераду, где су исте вероватно и ливене за различите потребе. Да се посао ливења полуга одвијао и касније, још у 15 веку, на месту производње, односно топионице, говоре и подаци Агриколе.¹² Иако се ова занимања, како је и поменуто у оквиру производње самог злата у домаћим изворима не спомињу, иста подела морала је да буде успостављена и на тлу средњовековне Србије, у којој је морао да буде знатан део златара запослен не само на екстракцији, већ и на производњи основних златних сировина: полуга, листића и жице, који су широко коришћени за даљу производњу, позлату или украс у другим струкама. Какав је био квалитет листића, као и вештина њихове апликације, можда најречитије сведочи спомен чувеног *бањског злата*. Како су предмети не само позлаћивани, већ често и облагани сребром, које је такође коришћено и као жица, нит или полуга, свакако да и примарна обрада сребра задобија на значају.¹³

Податак, да сребро представља најчешће и основни материјал за рад златара, осим што указује на обиме појма златарства, отвара и питање успостављања значења назива *среброделац* у оквиру српске средњовековне државе. На двојако схватање овог термина у домаћој историографији, указао је још С. Ћирковић, наглашавајући да је сам термин двосмислен, те да како се углавном јавља у књижевним делима, није сигурно када се односи на рударе сребра, за које их везује још К. Јиречек, а када на обрађиваче сребра, као и да ли се под њим доиста и могу подразумевати обрађивачи сребра, који би у том случају име понели, према основном материјалу обраде, у односу *goldsmith – silversmith*.¹⁴ Ипак, подаци који сведоче, да се израда предмета од сребра налазила се заправо у рукама занатлија за обраду племенитих метала - златара, као и да се као синоним за специјализованог и вештог златара, у литералним делима користи и израз сребродел,

¹² Agricola 1556, 457; Blair, Ramsay, 1991, 134; Милутиновић 1991–1992, 226.

¹³ Стојановић, 1927, IX. О позлаћивању: Шакота 1984, на више места. В. и даље.

¹⁴ Јиречек 1951, 73; Ћирковић 1997, 64.

среброделац, а и касније, како сведочи Житије Ђорђа Кратовца, попа Пеје из 16. века, остављају и даље низ могућности шта би овај термин могао доиста и да значи.¹⁵ У осталим словенским језицима, назив среброделац (сребрнар, сребрник, сребродел), такође се јавља упоредно са називом златара, а у црквено словесном и руској варијанти словенског означава и јувелира, односно произвођача накита, а везује се и за израђиваче новца, за трговце драгоценим металима и материјалима, па и за слој златара банкара, који су учествовали у замени и позајмљивању новца или похрањивању депозита. Ову везу новца и сребра бележи и назив среброљубац са негативном конотацијом.¹⁶ Са истим значењима у средњовековним изворима, бележи се паралелно и латински назив *argentarii*, који се користи и као пандан грчко византијски *argyropratei*. Према једној од дефиниција у енглеском цивилном праву иста реч коришћена је и да означи занатлију који је радио на украшавању оружја, златом и сребром. Такође, оба назива успостављају се паралелно и као одреднице за обрађивача сребра, те је неоспорно да исти еволуира временом, до момента када услед опадања цене сребра и доступности самог метала у потпуности постаје назив за израђиваче сребра.¹⁷

У прилог уској повезаности златара и ковача, сведочи и заједничка словенска терминологија обраде метала, па и злата. Осим општег назива златар, као старији синоними јављају и називи златоделатељ, златокузнец, златоковач, ковач злата, као и термин *ковати злато*.¹⁸ Сви ови називи осликавају очигледну примену технике ковања и приликом обраде племенитих материјала, а једна од техника ковања је како је споменуто била заступљена и у производњи злата за даље потребе. Данас се сматра извесним да су златари били и први ковачи новца, а прве озбиљније златарске радионице истовремено и ковнице. Стога и поред одвајања златарства, односно обраде племенитих метала од ковачког заната, вероватно да су поједини ковачи и даље обрађивали и злато према потреби, а истовремено златари вични техници ковања, могли су да обрађују и друге метале, за своје потребе.¹⁹ О основној подели управо на златаре, коваче новца и златаре, који *кују друге потребе*, сведоче и чланови 168 и 170, у Законику цара Душана. Иако се нигде у изворима такве потребе не дефинишу, поменути подаци о широком делокругу рада златара, као и о раду појединих златара, те бројни материјални остаци, омогућавају нам да бар делимично одредимо гранање златарског заната, које се крије иза овог спомена. Како се у

¹⁵ Павловић, Маринковић 1968, 138; Радојковић 1966, 120.

¹⁶ Тихомиров 1956, 74; Даль 2006а, 178; Словарь 1847а, 211.

¹⁷ *Книга Эпарха*, 127–140; Curtis 1839; 654; Словарь 1847а, 211; Niermeyer 1976, 59.

¹⁸ Словарь 1847, 86

¹⁹ Даничић 1863, 459–460; *Ново Брдо*, 189 (Зечевић, Е.).

члану о другим потребама, златари групишу према месту рада у градовима (члан 170), свакако да су у питању била сва она златарска занимања, која се нису могла везати искључиво за ковање новца.²⁰ Тако би у ову групу делом спадали и већ поменути произвођачи жице и листића, а свакако и корисници ових производа. Као посебно занимање могла би се истаћи и вештина позлаћивања, позната још старим Словенима, о којој сведоче не само материјални остаци, већ и антоним Позлата, од позлатар, позлаћивати – *позлатити*.²¹ Осим што се ковало, златом и сребром се и окивало, о чему говоре и бројни домаћи извори, а посебно даровнице манастирима у којима се између осталих набрајају и златом оковане књиге, те часни крстови.²²

Како је и споменуто, златари су се сем обрадом злата, бавили и обрадом сребра, које најчешће представља и главни материјал приликом њиховог рада. Назив златар коришћен је да означи све оне који су учествовали у обради злата од екстракције до финалног производа, а сем обраде племенитих метала у њихов домен спадала је и употреба других драгоцених и ретких материјала, попут бисера или драгог камења. Какви су се све материјали могли наћи у једној златарској радњи дочарава и позната слика Петра Кристуса под насловом *Златар у својој радњи* из 1449, на којој се сем бројних детаља везаних за племените метале као драгоценост, сликају стаклене флаше и зуб ајкуле.²³ Иако у изворима домаћег порекла нема помена посебних занимања, археолошка истраживања указују на постојање јувелира, произвођача накита, израђивача посуђа од племенитих метала, а можда чак и уско специјализоване произвођаче дугмића, често прављених од племенитих метала или њима облаганих. Према истим неоспорно је да долази до успостављања посебних радионица, бар за израду накита и украса, а о постојању препознатљивог српског стила, већ крајем 14 века, говоре и писани дубровачки извори. Према Е. Зечевић, ове радионице треба тражити при рудницима и у великим рударским и привредним центрима, попут Новог Брда. Нагли економски успон захтевао је и раскош, изражену у накиту и украшавању, па је сигурно и да се произвођачи накита на неки начин одвајају од осталих златара.²⁴ Ипак, како је из појединих уговора сигурно да су исти златари израђивали различити

²⁰ ДЗ, 134–135 чл. 168–170.

²¹ ДХ II 30 ф. 34; ДХ III 104 ф 43; СС, 350; Вендина 2002, 120.

²² БХ, 200, ДХ I а, 304–305. Видети и изнад нап. бр. 13.

²³ *Christus 1449*.

²⁴ Радојковић 1969, 27 и даље, 73 са нап. 20; *Ново Брдо*, 184, 186, 208–210 н. 101 (Зечевић Е.). Облике накита који припадају категорији израђеног *ad modum sclavicum* доноси Б. Радојковић у наведеном делу, а у оквиру типолошке класификације накита према подацима из писаних извора.

спектар предмета, према потреби и договору, не може се доиста рећи на који начин су исти доиста били диференцирани, као ни колико је општа претпостављена подела на израђиваче накита и посуђа, била заступљена на нивоу доиста вештих мајстора, који су морали да познају и већи број техника, а чија су ремек дела презентована на дворовима. Израда предмета по наруцби захтевала је познаваоце заната, па је стога вероватно да су у оквиру познатих златарских радионица, па и оних за производњу накита, сем свакодневних примерака истог рађени и поједини уговорени предмети, од прстена за властелина до датог објекта. Често су такви предмети имали и своје натписе, које су веома вични златари исписивали на истим.²⁵

До посебне специјализације долазило је и у оквиру већих златарских радионица, у којима је услед организације производње, морало да дође до макар опште дифернцијације улога. Делимичан увид у такву поделу послова дозвољавају и упоредна истраживања златарства у Византији и на Западу, која указују на нека од неопходних занимања у процесу производње. Тако се у опису једне византијске радинице спомиње пет занимања: занатлије за обликовање калупа, за топљење злата или сребра, за рад са клештима, за рад са меховима, као и већ помињани батиаури, који су ковали листове злата и сребра, а овом списку придружују се и занимања приказана у ликовним радовима *Свети Елигије у својој радионици* двојице аутора из 1450. и 1515.²⁶ Подела радних улога сигурно да је била спровођена и у ковницама, које су захтевале високу организацију посла.²⁷

Бројни златари вероватно да су и у српским земљама били ангажовани и у раду у оквиру других струка, где су своје знање додатно специјализовали у складу са наменом. Стога и поред правила да су златарски цехови важили за најбогатије и најмоћније групе међу слободним занатлијама, у појединим случајевима у европским оквирима, златари су се налазили и у гилдама и братовштинама другог карактера. Познавање златарског заната било је неопходно и у појединим уметничким занимањима, чији су представници морали да познају и додатне златарске технике, попут уметности сликања топљеним златом иницијала, орнамената и фресака, како би злато аплицирали, као украс или боју у рукописима или на зидовима здања, попут манастира. Као један од вештих у таквом послу истицао се и Владислав Граматик, из Новог Брда, преписивач и књижевник, а рад моравских књигописаца ценио се и почетком 16. века.²⁸ Да ли су и какве биле додирне тачке златара и стаклара на територији средњовековне Србије,

²⁵ Biringuccio 1540, 363–368, 377–381; 363–364; *Ново Брдо*, 186–188 (Зечевић Е.).

²⁶ Papathanassiou 2007, 125; Master of Balaam 1450; Niklaus, Manuel Deutsch 1515.

²⁷ Spufford 2005, 1059 / 1066.

²⁸ *Ново Брдо*, 50 (В. С. Јовановић). О сликању златом: Cennini, 60–63, поглавља 95–101.

није познато, услед недовољног познавања саме израде стакла на овим просторима. Повезаност ових занимања могла би се претпоставити на основу страних паралела и поменутих књига о металургији, у коју је према тадашњој подели спадало и стакларство.²⁹ Познавање вештина златарства условило је крајем средњег века развој различитих уметности и знања. Златари или њихови наследници, обучавани у радионици оца, утицали су у то време на развој штампарства (Јохан Гутенберг), али и дрвореза и ба-крореза (Албрехт Дирер).

На крају управо због коришћења општег назива златара неопходно је и да истакнемо да за разлику од спомена бројних специјализованих мајсторских села, чији називи заиста указују на врсту заната, спомени златарских села се различито тумаче у литератури. У појединим случајевима овај назив би могао да указује и на постојање села у којима је обитавало и зависно становништво, које се бавило неким од послова у процесу рударења или примарне припреме за обраду и прераду руда са златом. Истовремено, могао би и да представља и место велике организоване радионице са топионом, у којој су радили и поједини златари. На концентрацију произвођача или обрађивача злата на истом месту утицала је државна, односно јавна власт, како би се промет племенитих материјала боље контролисао.³⁰

Улога и статус златара

Да је златарство било на високом ступњу, као и да је златара не само било, већ и да су исти сматрани важним у односу на друге занатлије, говори и њихово спомињање у оквиру закона о мајсторијама, чија два сачувана примерка сведоче и о успону овог занимања. Први пут златари се наводе у мајсторијама закон у БХ на последњем месту, а непуне две деценије касније, већ у ДХ I, наводе се на другом, одмах иза ковача. Мада поменути закон речито говори о обавезама и правима мајсторија, међу којим наводи збирно и златарије, осим помена једног златара, Радеја са два сина, први пут у ДХ II, исти се у овим актима поименично не наводе. Чак и тај један златар јавља се у оквиру занатског центра, села Чабика, у коме живи више занатлија различитих специјалности.³¹ Осим у овом закону, нису сачувани никакви подаци о томе како су златари опорезовани и које

²⁹ Biringuccio 1540, на више места.

³⁰ Solovjev 1928, 36; Симић 1961, 331. Помен златарских селишта Р. Михаљчић доводи у везу са напуштеним златарским насељима у контексту члана 169 ДЗ-а. ДЗ, 134–145; Михаљчић 1967, 180–181.

³¹ ДХ II 22 ф. 26; Михаљчић 2006, 38, 64, 73, 80. О закону мајсторијама, Радеју и Чабику видети: Фостиков, (у штампи).

су им работе биле намењене. Неоспорно је да су без обзира на статус, како зависне, тако и слободне мајсторије, на неки начин и биле опорезоване.

Податке о месту боравка и рада златара, као и збирни помен златарија налазимо и у Законику цара Душана. Укупно раду и месту боравка златара посвећена су три рестриктивна члана, која осим што говоре о успостављању јаке државне контроле над радом златара и ковница новца, сведоче посредно и о контроли промета племенитих метала. Према закону, одређено је да златари могу боравити на *царској земљи* искључиво у жупама, на трговима, са ковницама новца (члан 168) или у царским градовима, ради ковања других потреба (члан 170). Посебним чланом, уводе се и веома оштре казне за фалсификовање новца (*тајно ковање*), како за златара, коме прети спаљивање, тако и за становништво насеља, у ком би се таква радња одиграла. За разлику од казне спаљивањем, која је важила за било ког златара, насеља су се, као и у остатку ДЗ-а, могла бити кажњена зависно од ранга - град би платио договорену глобу, а село би се раселило (члан 169).³² Подаци да се казна спаљивањем бележи и раније у другим законима, као и да се јавља у ДЗ, говорили би у прилог тези да је вероватно била позната и раније, а да се приликом кодификације уводи у нов законик као последица потребе за повећаном контролом над радом ковница и златара, као и надзора над прометом злата, а са циљем заштите регалних права. Ипак, оно што одваја ову одредбу у односу на остале тог типа је и њено директно повезивање са златарима. Док се у другим изворима у вези фалсификовања јављају одреднице *свако ко, било ко, ма ко*, једино у ДЗ-у ово фалсификовање се повезује искључиво за златарску струку.³³ Ова три члана који се јављају као целина, заправо се могу тумачити као два одвојена закона. Један, којим се дефинише рад златара, и други, који се односи на лажно ковање новца. Уједно, ово је и последњи познати помен било каквих закона везаних директно за златарску професију. Иако каснији Закон Новог Брда деспота Стефана доноси детаљне прописе у вези више занатских занимања, златаре нигде не спомиње, па чак ни поводом члана о *ковници суд* – којим за фалсификовање и кварење новца током рада у ковници, доноси далеко блаже казне – сечење палца и високу новчану казну у висини од 50 перпера.³⁴ И остали помени закона у вези обраде племенитих метала, бележе даљи надзора над прометом истих.³⁵

³² ДЗ, 134–135 чл. 168–170.

³³ Јирећек, Н. (1867), 201; Динић 2003, 469 н.469.

³⁴ Марковић 1985, 21.

³⁵ *Ново Брдо*, 230, 232–234 (В. Иванишевић, В. Радић).

Због важности самих метала, а посебно племенитих, чија су производња и промет спадали у домен регалних права владара, као и додатног монопола над радом ковница, односно производњом новца, златарска струка била је додатно надзирана. Мада се рад златара сем ковничара (новчара), није налазио под директним монополом владара тежње Стефана Душана у том смислу не могу се занемарити. Одређивање места рада златара, односно њихово груписање у насеља одређеног типа указују и на контролу владара над местом живота и рада златара.³⁶ Такође, због важности племенитих метала, врховни надзор над њиховом производњом и прометом налазио се вероватно у рукама главе финансија, протовестијара, или неког од његових подређених службеника.³⁷ На који начин се одвијао надзор над златарима који су се бавили даљом обрадом племенитих метала и другим пословима сем ковањем новца, као и колики је удео у тој контроли имала служба финансија, није познато. Да је у време цара Душана таква контрола постојала говоре одредбе 169-170 ДЗ-а, којима се златари управо групишу ради лакшег надзора. У оквиру града, вероватно да се контрола делом налазила у рукама градских власти и државних службеника, а могуће је и да је постојала и нека врста унутрашњег надзора и у оквиру златарских организација – цехова.³⁸ И поред непознавања тачне структуре домаћих цехова, поједини начини контроле промета и квалитета племенитих метала, виду државног, градског или цеховског надзора познати су веома не само на европском западу, или у Византији, већ и у приморским градовима, па је вероватно да су постојали и у оквиру Србије.³⁹

Иако су појединачни помени златара у ћириличним домаћим изворима ретки, исти сведоче не само о успону те занатске струке, већ и о њеној друштвеној стратификацији. Тако, пар примера из даровница сведочи, да се јављају као подложници цркве или манастира и да се без обзира да ли су у питању зависне или слободне јављају у граду чешће него на селу. Такође, по-

³⁶ ДЗ, 134–135, чл. 168, 170.

³⁷ Solovjev 1928, 36; Благојевић 2001, 186–203.

³⁸ Иако се сматра да су занатлија биле организоване по узору на оне из приморским градовима, треба имати у виду да су, и поред неоспорних утицаја са Приморја, или оних који су се у континуитету ширили из Византије, већ у 13. веку, најважнији елементи рударства, трговине и градског уређења утемељени су под западним утицајем путем рецепције саског права, па је вероватно да су исти бар делом одредили и развој, као и организацију занатства, које такође баштини бројне германске називе и термине, из тог периода. Бубало 2004, 77. 72–73 н. 110, 76–78 н. 121, 127 и даље до стр. 82; *Ново Брдо*, 184 (Зечевић Е.). Видети и изнад нап. бр. 2, 33.

³⁹ *Книга Епарха*, 50–51, 127–140; *Регистры*, ст. XI: О ювелираx и постановањима их цеха; Fisković 1949, 146–147, 156–159; Blair, Ramsay 1991, 140–143; Maniatis 2001, 339–343, 346

једини од њих поседовали су и сопствену земљу. О високом друштвеном и економском успону, те о феудалној мобилности уопште, говори и податак да се један златар, Прибил, јавља и као један од пет сведока, 1374, на разрешници Ђурђа Балшића о измирењу рачуна за Призренску царину и то на другом месту, док се на првом јавља, мачар Радослав, такође занатлија.⁴⁰

Мада се ова вештина након процвата златарства налазила у рукама домаћих занатлија, њихови појединачни спомени углавном се налазе у латинској грађи приморских архива и то у актима насталим из пословања, како домаћих, тако и страних златара и трговца, који су радили на територији српске земље или ван њених граница. Према истим изворима, златари се на тлу средњовековне Србије јављају као најбројније занатлије уз коваче, а чак у појединим типовима докумената, попут приватно правних чине и већину споменутих мајсторија.⁴¹ Колики је заиста био домет не само српског златарства, већ и појединих веома познатих златара, сведоче бројни подаци, сачувани у поменутој латинској грађи, која бележи читаву емиграцију веома значајних српских златара, који било због посла или пред опасношћу од Турака, своју каријеру често настављају у приморским градовима.⁴² Иста акта доносе и више података о улози и статусу, али и о животу слободних градских златара, које већ на први поглед одликује изразита мобилност не само територијална, већ и вертикална, односно феудална. Као обрађивачи племенитих метала, златари се често јављају као имућне занатлије, а поједини од њих не само да постају и трговци већ се у великом броју јављају и са грађанством приморских градова. Ипак, и поред стицања грађанства настављали су да послују у Србији бавећи се својим занатом, па би се могло рећи да *златарије* постају не само богате већ и веома утицајне занатлије.⁴³ Према подацима, који сведоче о златарима са ових простора, они су се често удруживали, па и са страним грађанима за одређене послове или уз равноправно учешће ради обраде метала, и трговине, а средства су улагали и трговину сребром и металним предметима, вађење руде, трговачка друштва и кредитирање.⁴⁴ О успону златарства говори и чињеница да се међу Дубровчанима, на месту конзула у Новом Брду, као и оних са приходима и имањима у околини града, јављају често златари, од којих је вероватно да је

⁴⁰ Зборник, бр. 92 (Б 32, 35/36, 42, 109); бр. 117 (19/20); СХ, 120; ССПП I–1, 108 бр. 110; Радојковић 1966, 63; *Ново Брдо*, 186 (Е. Зечевић).

⁴¹ Ћук 2003, 28, са пописом извора и ст. литературе.

⁴² Ковијанић 1976, 113–114; Динић–Кнежевић 1995, 47, 76–77; *Ново Брдо*, 48 – 50 (Јовановић, В. С.).

⁴³ Милутиновић 1991–1992, 236–237; Ћук 2003, 28 н. 23, *Ново Брдо*, 188 (Зечевић Е.). О питању грађанства: Ћирковић 2008, 21–37, са старијом литературом.

⁴⁴ Бубало 2004, 173, са ст. литературом.

бар део, потицао из редова домаћих мајсторија, а о успону појединих златара, говори и пример поменутог Прибила.⁴⁵ Колики је могао да буде утицај једног златара и трговца у Европи тог времена, истичу најречитије подаци о Грегорију де Рокслију, који се седамдесетих 13. века, јавља са титулом надзорника владаревих ковница, али и као главни службених на челу Лондона.⁴⁶

Вишегодишње учење овог заната, као и осталих почињало је шегртовањем и учењем, па чак и у случају преношења тајне са оца на сина, а усавршавањем вештине, појединац би стицао статус мајстора. У складу са мајсторским законом о наслеђивању заната, који у удружењима златара, као и осталих цехова, према општем правилу успоставља фаворизовање крвног наследника, и синови златара су у великом броју наслеђивали место и позицију оца.⁴⁷ У случају заједничког пословања, током извесног периода мајстор златар препушта се и трговини остављајући радњу у рукама умешног сина, или наследника.⁴⁸ Истовремено део подмлатка одлази и у друге градске и рударске центре, где ради неко време на основу закључених уговора, попут Петра златара, сина покојног Ивана из Брскова, који је радио у Котору тридесетих 14. века.⁴⁹ Да су неки наследници, свој пут пронашли и у другим занимањима, могао би можда да посведочи помен Бојка Златаревића, из Призрена, који се јавља међу обућарима, подложницима манастира св. Арханђела.⁵⁰

Место златарске радње и оруђе златара

Радионице златара своје место су налазиле свуда где је било могућности и потребе за овом вештином. Иако су по правилу ове занатлије биле концентрисане у градовима у којима су били бројни, као и на трговима, у појединим случајевима јављају се и у сеоској средини на сакралним, али и световним властелинствима, а са успоном златарства, поједине радионице заснивају се и у насељима близу рудника. Такође, златарске радионице изгледа да су се налазиле и при манастирима, судећи по ретким археолошким налазима. Иако нема писаних извора о њиховом месту у оквиру манастира, према идеалу сачуваног пројекта манастира из 9. века (The Plan of St. Gall) манастирски комплекс обухватао је сем скрипторија и златарску радионицу, која се налазила поред ковачке. На основу налаза једног

⁴⁵ *Ново Брдо*, 184 (Зечевић Е.). Видети и изнад нап.бр.44, 47.

⁴⁶ Allen 2012, према регистру.

⁴⁷ Kulischer 1957, 208–209.

⁴⁸ Epstein 1991, 190.

⁴⁹ Ћук 2003, 28 н. 22.

⁵⁰ СХ, 143. О презимену Златаревић, видети и ниже.

златарског чекића, има мишљења да се једна таква радионица налазила и у манастирском комплексу Студенице. Бројни послови у оквиру сакралног комплекса, као и властелинства захтевали су златарску вештину, па су за цркву или манастир радили и подложни златари, чије радионице су се вероватно налазиле у месту где се и сами бележе, како у оквиру села тако и града.⁵¹ Вероватно и да су сопствене златаре и радионице имали и владар као и поједина властела. О томе сведоче и помени поклона у даровницама, од којих је бар део морао бити домаћег порекла.⁵² Где су се пак ове радионице налазиле, није познато, као ни да ли су радиле искључиво за свог господара. Иако је постојање појединих домаћих златара који су као занатлије радиле директно за владара неоспорно, вероватно да су исти могли бити ангажовани као и страни златари – према тренутној потреби двора.⁵³ На основу налаза алата златара, на непосредној територији српског средњовековног града, престоног Крушевца, претпоставља се и постојање златарске радионице негде у делу између цркве и спољног зида, недалеко од ковачке, за коју се без додатне потврде не може тврдити да ли је била искључиво владарска или градска.⁵⁴ Додатно као посебна врста радионице јавља се и ковница, која је претпостављала већу концентрацију златара, као и диференцијацију њихових функција. Иако је вероватно да су сопствене производе златари означавали, ако ништа друго бар у виду потврде о пореклу или финоћи материјала, ознаке радионица нису класификоване за разлику од ознака ковница.⁵⁵ Мада, директних података нема. Прихватање тезе да су занатлије организоване према западним узорима, додатно би указивало и на постојање простора на територији града намењеног управо раду златара. Не само у далеким странам, већ и оним ближим, приморским градовима, према правилу златари су управо концентрисани у зони златара, познатој под називом *златарска улица*.⁵⁶

Без обзира на место рада, златари су имали сопствене радионице, са неопходним извором ватре, потребне за обраду било ког метала, односно огњиште или пећ.⁵⁷ Као познаваоци различитих техника обраде и

⁵¹ Поповић 1994, 112; The Plan of St. Gall. Видети и изнад, нап. бр. 41.

⁵² Видети изнад нап. бр. 22. О дворској радионици у Византији: Dagron 2008, 431.

⁵³ На позив краља Милутина на двор је долазио и млетачки златар Петар, док је Сандаљ Хранић ангажовао златаре Рамбота из Брижа и Јохана из Базела. *Ново Брдо*, 186 (Зечевић Е.).

⁵⁴ Фостиков 2007.

⁵⁵ *Ново Брдо*, 224, 230 (В. Иванишевић, В. Радић). О ковницама видети и: Иванишевић 2001.

⁵⁶ Fisković 1949, 145, 156–157, 164. Видети и изнад нап. бр. 39.

⁵⁷ Фостиков 2012, 116. Видети изнад нап. бр. 26–27.

украшавања, златари су за свој рад имали и сопствени специфични алат, чији је састав судећи по страним паралелама зависио и од стручности мајстора. Према досадшњим налазима, у попис златарског оруђа, спадали су: *мали чекићи, кратка длета, маказе за опсецање лима, мали наковњи, као и калупи за ливење, ливачки прибор, и бронзане матрице за отискивање* на лиму племенитих метала, који су се користили и у ковницама новца за резање калуца. Овом списку могли би се додати и сви они посведочено ковачки алати, чије умањени примерци су могли да се користе и приликом обраде злата. Са ширењем јувелиског знања вероватно да се шире и стандардни алати, попут различитих типова наковања византијских златара (равни и квадратни, са рогом, или полусверично), коришћених још у 10. веку.⁵⁸ Додатно како сазнајемо из различитих помена радионица страних златара, те из слика приложених у раним металуршким делима у основна оруђа и радни материјал спадале би и: плоче за извлачење жице, алати за полирање, мала хемијска лабораторија.⁵⁹

Значај златара у средњем веку био је у потпуном складу са значајем његовог основног материјала за рад – злата. Обрађивач *светих, божјих и владарских* племенитих метала, ковач новца, те произвођач низа предмета како за свакодневну употребу тако и за религијске намене, златар задржава свој примат међу осталим занатлијама дуго времена. Како је заправо рад истог по правилу био намењен онима који владају и који се моле, златар спада у припаднике луксузних заната, како се у Византији карактерише још у Књизи Епарха, у 10. веку. Такву луксузност у 16 веку истиче и Биронућо, говорећи о несразмери корисности и статуса овог заната.⁶⁰ Токм тог периода, златари су и у оквиру српске средњовековне државе стекли могућност напредовања, не само на материјалном, већ и на друштвеном плану, у улози занатлије, а често и трговца. Као високо имућни слој вештих занатлија, златарије су свакако представљале заједно са трговцима, и део новог грађанског сталежа.

Помен злата, као и златарства, остао је забележен у народној традицији и ономастици. Осим у вези са личним именом, јавља се и у виду презимена, за које није увек могуће одредити право порекло – иако би се у ранијем периоду, пре могло везати за професију оца, него за његово лично име. У вези са златом и његовом обрадом, сачуван је и низ назива у оквиру

⁵⁸ Fisković 1949, 182–183; *ЛССВ*, 7 (Поповић М.); Каждан 1960, 200.

⁵⁹ Видети изнад нап. бр. 26–27.

⁶⁰ Dagron 2008, 409; Biringuccio 1540, 374. Видети и изнад нап. бр. 1.

топономастичког сачуваног материјала, који се могу везати, за место рударења, место примарне обраде злата, али и за место радње златара. Ипак приликом разматрања топонимије у вези са истим треба имати у виду и да је придев златан често коришћен и да укаже на друга својства самог топонима.⁶¹

Скраћенице

- БХ – Трифуновић, Ђ. (ур.) (2011): *Повеља краља Милутина манастиру Бањска – Светостефанска хрисовуља*, књ. 2. Фототипије издања и пратеће студије, Приштина: Музеј, Београд: Центар за очување Косова и Метохије Мнемосуне: Службени гласник (Београд: Гласник)
- ДЗ – Радојчић, Н. (1960): *Законик цара Стефана Душана, 1349–1354. године*, Београд: САНУ.
- ДХ I а – Ивић, П. – Грковић, М. (1976): *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад.
- ДХ II – Милојевић, С. М. (1880): *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД 12, Београд, 1–68.
- ДХ III – Милојевић, С. М. (1880): *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД 12, Београд, 69–142.
- Зборник – Приредили Мошин, В., Ђирковић, С., Синдик, Д. (2011): *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника. Књига I : 1186–1321*. Београд : Историјски институт.
- Книга Епарха – Сюзюмов, М. Я. (1962): *Византијска Книга Епарха*, Институт историје (Академија наук СССР), Институт славјановеденија (Академија наук СССР), Наука.
- ЛССВ – Ђирковић, С. – Михалчић, Р. (ур.) (1999): *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge.
- Ново Брдо – Јовановић, В., Ђирковић, С., Зечевић, Е., Иванишевић, В., Радић, В. (2004): *Ново Брдо*, Београд.
- Регистры – Киселевой, Л. И. (пер.) – Люблинской, А. Д. (ред.) (1957–58): *Регистры ремесел и торговли города Парижа, в сб.: Ср. века, в. 10–11*. Доступно на: Сайт "Восточная Литература": <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/France/XIII/Registry/frametext1.htm>
- Словарь 1847 – *Словарь церковно-славянского и русского языка*. Т. II: 3–Н., СПб.: Императорская Академия Наук, 1847.
- Словарь 1847а – *Словарь церковно-славянского и русского языка*. Т. IV: P–V. СПб.: Императорская Академия Наук, 1847.
- СС – *Старославянский словарь : (По рукописям X–XI вв.)* / Слав. ин-т Акад. наук Чеш. Респ., Ин-т славяноведения и балканистики Рос. АН ; [Э. Благова и др.] ; Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. – М. : Рус. яз., 1994.
- ССПП I–2 – Стојановић, Љ (1934): *Старе српске повеље и писма I–2*, Београд–Сремски Карловци.

⁶¹ Šimunović 1982–1983, 242; Šimunović 2009, 36, 143, 152, 155, 263, 294, 352; Фостиков 2012, 117–119, са ст. литературом. Видети изнад нап. бр. 1 и 30.

- ССР – Ђирковић, С., Ковачевић–Којић Д., Ђук Р. (2002): *Старо српско рударство*, Вукова задужбина, Београд – Прометеј, Нови Сад.
- СХ – Мишић, С. – Суботин-Голубовић, Т. (2003): *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 85–114, 117–144

Извори и литература

- Аверинцев, С.С. (2004): *Золото в системе символов ранневизантийской культуры, Поэтика ранневизантийской литературы*. СПб.: Азбука-классика, 404–425.
- Agricola, G. (1556): *De re metallica*. Translated from the first Latin ed. of 1556, with biographical introd., annotations, and appendices upon the development of mining methods, metallurgical processes, geology, mineralogy & mining law from the earliest times to the 16th century, by Herbert Clark Hoover and Lou Henry Hoover. Published 1950 by Dover Publications in New York .
- Allen, M. (2012): *Mints and Money in Medieval England*, Cambridge University Press.
- Antonelli, G. (1833): *Nuovo dizionario universale tecnologico o di arti e mestieri e della economia industriale e commerciante compilato dai Lenormand*, Payen [a.o.] Prima traduzione italiana, Том 2.
- Birin, A. (2002): *Pravni položaj stranaca u statutima dalmatinskih komuna*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 20, 59–94.
- Biringuccio, V. (1540): *The Pirotechnia of Vannoccio Biringuccio: The Classic Sixteenth-Century Treatise on Metals and Metallurgy*, Transl. and eds. by C. S. Smith – M. T. Gnudi, New York, 1990.
- Благојевић, М. (2001): *Државна управа у српским средњовековним земљама*. Београд : Службени лист СРЈ, 2001 (Краљево : Слово)
- Blair, J., Ramsay, N. (1991): *English Medieval Industries: Craftsmen, Techniques, Products*, Continuum.
- Бубало, Ђ. (2004): *Српски номици*, Београд.
- Вендина, Т.И. (2002): *Средневековый человек в зеркале старославянского языка*. – М.: Индрик.
- Dagron, G. (2008): *The Urban Economy, Seventh–Twelfth Centuries*, The economic history of Byzantium II, ed. Angeliki E. Laiou, *Dumbarton Oaks Studies*, 393– 461.
- Даль, В. И. (2006): *Толковый словарь живого великорусского языка*. В 4 томах. Том 1: А–З, Рипол Классик.
- Даль, В. И. (2006а): *Толковый словарь живого великорусского языка*. В 4 томах. Том 4: Р–Я, Рипол Классик.
- Даничић Ђ. (1863): *Рјечник из књижевних старина српских I*, Биоград .
- Динић М. Ј. (2003): *За историју рударства I*, у: исти, з српске историје средњег века, приредили С . Ђирковић – В. Ђокић, Београд, *Equilibrium*, 455–553.
- Динић–Кнежевић, Д. (1995): *Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века*, Нови Сад.
- Dodwell, C. R. (1971): *Gold metallurgy in the twelfth century*, *Gold Bulletin*, Volume 4, Issue 3 , Springer Berlin Heidelberg, 51–55

- Erstein, S. A. (1991): *Wage Labor and Guilds in Medieval Europe*, UNC Press Books.
- Иванишевић, В. (2001): *Новчарство средњовековне Србије*, Београд, 2001.
- Janeković Römer, Z. (1993): *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti*, Radovi zavoda za hrvatsku povijest 26, 27–38.
- Jireček, H. (1867): *Codex juris Bohemici: Aetatem přemyslidarum continens I*, Pragae.
- Jireček, K. J. (1951): *Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku*, Svjetlost.
- Каждан, А. П. (1960): *Деревня и город в Византии IX–X вв.*, Москва.
- Ковијанић, Р. (1976): *Которски медаљони*, Београд.
- Kulischer, J. (1957): *Opća ekonomska povijest srednjega i novoga vijeka*, Zagreb.
- Lopez, R. S. (1979): *The Dawn of Modern Banking*, in: *The Dawn of Modern Banking*, Center for Medieval and Renaissance Studies, University of California, Los Angeles. New Haven: Yale University Press, 1–24
- Maniatis, G.C. (2001): *The Domain of Private Guilds in the Byzantine Economy, Tenth to Fifteenth Centuries*, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 55, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 339–369.
- Марковић, Б. (1985): *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*. Превод и правно–историјска студија, Споменик СХХVI, одељење друштвених наука 24, Београд.
- Master of Balaam (c.1450): *St. Eligius in His Workshop*, Rijksmuseum, Amsterdam.
- Милутиновић, Б. (1991–1992): *Дубровчани у Тренчи до 1455. године*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини XXI–XXII, 211–241.
- Михалчић, Р. (1967) *Селишта. Прилог историји насеља у средњовековној српској држави*, Зборник ФФ у Београду IX–1, Београд, 173–224.
- Михалчић, Р. (2006): *Закони у старим српским исправама, правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења*, САНУ, Београд.
- Niklaus, Manuel Deutsch (1515): *Saint Eligius in His Workshop*, 1515, Kunstmuseum, Bern
- Niermeyer, J. F. (1976): *Mediae Latinitatis Lexicon Minus: Lexique Latin Medieval-Francais/Anglais; A Medieval Latin–French/English Dictionary*, Brill.
- Новаковић, С. (1867): *Служба и живот Светога Ђурђа Кратовца*. По рукопису XVII. вијека спремио за штампу Стојан Новаковић, Гласник СУД, Државна штампарија, Београд св. 4, 97–156.
- Павловић, Д. – Маринковић, Р. (1968): *Живот св. Ђурђа Кратовца*, Из наше књижевности феудалног доба, Просвета, Београд.
- Parathanassiou, M. K. (2007): *Metallurgy and Metalworking Techniques*, *The economic history of Byzantium I*, ed. Angeliki E. Laiou, *Dumbarton Oaks Studies*, 121–127
- Поповић, С. (1994): *Крст у кругу: архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд.
- Радојковић, Б. (1966): *Српско златарство XVI и XVII века*, Нови Сад
- Радојковић, Б. (1969): *Накит код Срба*, Београд.
- Roller, D. (1951): *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb
- Ромелић, Ж. (2012): *Легенде о злату и друге приче*, Зборник радова етнографског института САНУ: Теренска истраживања – поетика сусрета 27, Београд, 229–234.

- Симић, В. (1961): *Рудници злата у средњовековној Србији према савременом познавању наших рудишта*, Vesnik Zavoda za geološka i geofizička istraživanja, књига 19, серија А, Београд, 325–346.
- Solovjev, A.V. (1928): *Jedna srpska župa za vreme carstva*. Glasnik Skopskog naučnog društva / Glasnik SND, III, Skoplje, 25–42.
- Spufford, P. (2005): *The Mint Buildings of Medieval Europe*. In: XIII Congreso Internacional de Numismática, Madrid, 2003: actas-proceedings-actes, Ministerio de Cultura, 1059–1066.
- Стојановић, Јб. (1927): *Стари српски родослови и летописи*, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књига XVI, Београд – Ср. Карловци.
- Summerson, H. (2001): *Counterfeiters, forgers and felons in English courts, 1200–1400*, In: Expectations of the Law in the Middle Ages, Ed. by: Musson, A., Boydell & Brewer Ltd, 195–116.
- Tartalja, H. (1963): *O kemijskoj djelatnosti kod Južnih Slavena do XVIII stoljeća*, Rasprave i građa za povijest nauka 1, Institut za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih nauka, JAZU, 13–124.
- The Plan of St. Gall*, Codex Sangallensis 1092, Published by the UCLA Digital Library, University of Virginia, and University of Vienna. <http://www.stgallplan.org/index.html>
- Тихомиров, М.Н. (1956): *Древнерусские города*, Москва: Государственное издательство Политической литературы.
- Филозоф, К. (1989): *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, СКЗ, Београд.
- Fisković, S. (1949): *Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća*, Starohrvatska prosvjeta 1, 143–249.
- Фостиков, А. (2007): *Занатство у Крушевцу и околини у 14. и 15. веку. Прилог проучавању занатства у средњовековној Србији*, у: Моравска Србија. Историја–култура–уметност. Зборник са међународног скупа одржаног 29. септембра у Крушевцу и 30. септембра 2007. године у манастиру Наупаре, Крушевац : Историјски архив ; Београд : Одељење за историју Филозофског факултета, 231–248.
- Фостиков, А. (2012): *Ковачки занат на тлу средњовековне Србије*, Београдски историски гласник 3, Филозофски факултет, Београд, 105–126
- Фостиков, А. (у штампи): *Занатство средњовековне Србије у светлу три повеље из 14. века*, БИГ 4.
- Haramija, P., Njavro, Đ. (2012): *Zlato – zašto je vrijedno?*, Obnovljeni život, Časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 67. No. 4, 459–476.
- Hendy, M. F. (2008): *Studies in the Byzantine Monetary Economy C.300–1450*, Cambridge University Press.
- Horne, H. P. (1908): *Alessandro Filipepi commonly called Sandro Botticelli, Painter of Florence*, London (reprinted and Italian translation with addenda edited by C. Caneva and G. Giusti) in H.P. Horne, *Botticelli*, Florence, 1986.

Александра Фостиков

- Храбак, Б. (1990): *Занатлије на Косову 1389–1455*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића 13, 207–216.
- Храбак, Б. (2009): *Босански и банатски бакар у трговачком промету XIV–XVIII века*, Истраживања 20, Нови Сад, 275–285
- Cave R. C., Coulson, H. H. (1965): *A Source Book for Medieval Economic History*, Biblio & Tannen Publishers.
- Cennini, Cennino D' Andrea (14th century): *The Craftsman's Handbook*. The Italian "Il Libro dell' Arte." Translated by Daniel V. Thompson, Jr. New York: Dover Publications, Inc. 1933, by Yale University Press. <http://www.noteaccess.com/Texts/Cennini/>
- Christus, P. (1449): *A Goldsmith in his Shop*, The Metropolitan Museum of Art 1000 Fifth Avenue New York, New York 10028–0198, <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/459052>
- Curtis, Th. (1839): *The London encyclopaedia, or, Universal dictionary of science, art, literature, and practical mechanics, by the orig. ed. of the Encyclopaedia metropolitana II*, London.
- Тирковић, С. М. (1997): *Производња, занат и техника у Србији средњег века*, у: исти, *Работници, војници, духовници*, Београд, 56–78.
- Тирковић, С. (2008): *Из старог Дубровника: грађани рођени и грађани стечени*, ИЧ LVI, 21–37.
- Ћук, Р. (2003): *Утицај Запада на образовање у средњовековној Србији*, у: *Образовање код Срба кроз векове*, Београд 2003.
- Шакота, М. (1984): *Дечанска ризница*, Београд.
- Šimunović, P. (1982–1983): *Zemljopisna imena kao spomenička baština materijalne i duhovne culture*, *Rasprave Zavoda za jezik IFF* 8–9, Zagreb, 231–252.
- Šimunović, P. (2009): *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb.

GOLDSMITH'S CRAFT IN MEDIEVAL SERBIA

Summary

Gold, permanently on the price, as an equivalent of the sun, God, or wealth consistently has attracting the attention of contemporaries. It becomes the not only subject of the many legends, but also the goal of the alchemists. Within that understanding and of the mentality of the medieval era, the gold and its nobility continue to worship. The rise of gold-mining conditioned the flowering of the goldsmith trade. At the same time the goldsmith trade separated on few groups of narrowly specializes craftsmen: those who worked on the extracting the precious metal, those who used techniques of the blacksmithing in gold like coin money and on the artistic profession, in which one jeweler could be count.

In accordance with social stratification, goldsmiths, and especially jewellers becomes the wealthiest artisans, the traders, and also some kind of bankers. The value of gold and the nature of work were conditions that goldsmith profession became the subject of special legislation – in order to better control. The significance of the gold and the goldsmith profession is preserved in tradition in many ways. In addition, the memory on those also are preserved in the names and surnames, also in the toponyms, whose names are valuable source not for research the goldsmiths craft only, but for researching the gold mining.

Key words: goldsmith, craft, Serbia, Middle Ages, toponyms, historical geography.